

YAHUDİ TEOLOJİSİNDE FİLİSTİN

Palestine in Jewish Theology

Enes ATA

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli/ Türkiye
eata25@posta.pau.edu.tr

İsmet EŞMELİ

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Denizli/ Türkiye
ismet_esmeli@hotmail.com

Pakize YILMAZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli/ Türkiye
yilmazpakize099@gmail.com

Emine Şeyma ÇALIŞKAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli/ Türkiye
ecaliskan182@posta.pau.edu.tr

Ayşegül ÇELİK İÇEN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli/ Türkiye
aysegulcelikicen@gmail.com

Mehmet KIRAS

Yüksek Lisans Öğrencisi, Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Denizli/ Türkiye
mkiras81@gmail.com

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 30.12.2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20.02.2026

Yayın Tarihi / Date Published: 28.02.2026

DOI: 10.71096/cakutad.1851190

İntihal | Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Değerlendirme | Peer-Review

İki Hakem / Çift Kör Hakem

Double anonymized - Two External

Atıf | Citation

Ata, E. & Eşmeli, İ. & Yılmaz, P. & Çalışkan, E. Ş. & Çelik İçen, A. & Kiras, M. (2026). Yahudi Teolojisinde Filistin. ÇAKÜTAD, 6 (1). s. ÖS43-54.

Telif Hakkı | Copyright

(CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Licensed under the (CC BY-NC 4.0) International License.

Etik Beyan | Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve yazarının sorumluluğunda olduğu beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Etik Kurul İzni | Ethics Committee Permission

Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır.

Ethics committee permission is not required for this study. No research has been conducted on any living creature (human or animal).

Finansman ve Çatışma Beyanı | Grant Support and Conflict of Interest

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması olmadığını ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

The author of the article declares that there is no financial conflict of interest with any institution, organization, or person related to this study and that there is no conflict of interest between the authors.

Yazar Beyanı/ Author's Statement: Bu makalede tüm yazarlar tüm bölümlere eşit katkıda bulunmuştur./All authors contributed equally to all sections of this article.

Öz

Bu çalışma, Filistin coğrafyasının Yahudi teolojisindeki yerini tarihsel ve teolojik bağlamlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Yahudi dini düşüncesinde Filistin, yalnızca tarihsel bir yurt ya da siyasi bir mekân olarak değil, Tanrı ile İsrailoğulları arasında kurulan ahdin mekânsal tezahürü olarak “Arz-ı Mev’ûd” kavramı çerçevesinde kutsal bir anlam taşımaktadır. Bu yönüyle Filistin, Yahudi kutsal metinlerinde ilahi vaat, seçilmişlik anlayışı ve kolektif kimliğin inşasıyla doğrudan ilişkilendirilen merkezî bir teolojik unsur olarak öne çıkmaktadır. Makalede öncelikle Filistin’in Roma ve İslam dönemlerindeki tarihsel durumu incelenmekte; bu dönemlerde yaşanan siyasal, toplumsal ve dinî dönüşümlerin Yahudi teolojik hafızası üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. Roma dönemiyle birlikte ortaya çıkan yıkım ve sürgün tecrübesi, Filistin’in Yahudi düşüncesindeki kutsallığını ortadan kaldırmamış; aksine bu coğrafyaya yönelik teolojik bağlılığı güçlendirmiştir. İslam döneminde ise Filistin, çok dinli bir yapı içerisinde varlığını sürdürmüş ve Yahudi geleneğinde kutsallığını korumaya devam etmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Yahudi teolojisinde vaat edilmiş topraklar anlayışı, ahitleşme öğretisi bağlamında ele alınmakta; Tevrat metinleri, tarihsel tecrübeler ve yorum geleneği arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Bu çerçevede Arz-ı Mev’ûd kavramının tarih boyunca farklı bağlamlarda nasıl yeniden yorumlandığı ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu kavram, İslam geleneğindeki yaklaşımlarla karşılaştırmalı bir perspektif içerisinde değerlendirilerek Filistin’in farklı dinî geleneklerdeki kutsallık algısına dikkat çekilmektedir. Sonuç olarak çalışma; Filistin’in Yahudi teolojisinde tarihsel hafıza, dinî kimlik ve kutsal mekân anlayışının şekillenmesinde temel bir rol oynadığını ve bu konunun dinler tarihi ve Türk ve Müslüman dünyası çalışmaları açısından önemli bir araştırma alanı sunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dinler tarihi, Filistin, Yahudi teolojisi, Arz-ı Mev’ûd, ahit

Abstract

This study aims to examine the place of Palestine in Jewish theology within its historical and theological contexts. In Jewish religious thought, Palestine is not merely regarded as a historical homeland or a political territory, but rather as a sacred space that represents the spatial manifestation of the covenant established between God and the Israelites, conceptualized through the notion of the “Promised Land” (*Arz-i Maw’ûd*). In this respect, Palestine emerges as a central theological concept in Jewish sacred texts, closely associated with divine promise, the idea of chosenness, and the construction of collective identity. The article first explores the historical status of Palestine during the Roman and Islamic periods and evaluates the impact of political, social, and religious transformations in these eras on Jewish theological memory. The destruction and experience of exile during the Roman period did not diminish the sacred status of Palestine in Jewish thought; on the contrary, these developments strengthened theological attachment to the land. During the Islamic period, Palestine continued to exist within a multi-religious framework and maintained its sacred significance within Jewish tradition. In the second part of the study, the concept of the Promised Land in Jewish theology is examined within the framework of covenantal doctrine, analyzing the relationship between biblical texts, historical experience, and interpretative tradition. In this context, the study demonstrates how the notion of the Promised Land has been reinterpreted throughout history in different settings. Furthermore, this concept is addressed from a comparative perspective by considering Islamic approaches, drawing attention to perceptions of sacredness attributed to Palestine in different religious traditions. The study concludes that Palestine plays a fundamental role in shaping historical memory, religious identity, and understandings of sacred space in Jewish theology, and that this subject constitutes a significant field of inquiry for the history of religions and Turcic studies.

Keywords: History of Religions, Palestine, Jewish Theology, Promised Land, Covenant

Giriş

Filistin coğrafyası, tarih boyunca yalnızca siyasi ve stratejik konumu nedeniyle değil, aynı zamanda taşıdığı derin teolojik anlamlar sebebiyle de dinî düşüncenin merkezinde yer almıştır. Özellikle Yahudilik bağlamında Filistin, sıradan bir toprak parçası olmanın ötesinde, ilahi vaat, ahitleşme ve seçilmişlik anlayışlarıyla doğrudan ilişkilendirilen kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir. Bu yönüyle Filistin, Yahudi teolojisinde tarihsel hafıza, kutsal metin yorumu ve kolektif kimlik inşasının kesiştiği bir alandır.

Yahudi kutsal metinlerinde “Arz-ı Mev’ûd” (Vaat Edilmiş Topraklar) kavramı, Tanrı ile İsrailoğulları arasında kurulan ahdin mekânsal boyutunu ifade eden temel bir teolojik unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu anlayış, yalnızca antik dönem anlatılarıyla sınırlı kalmamış; sürgün tecrübeleri, diaspora yaşamı ve modern dönemdeki siyasi gelişmelerle yeniden yorumlanarak canlılığını korumuştur. Dolayısıyla Filistin’in Yahudi teolojisindeki yeri, tarihsel süreçlerden bağımsız olarak düşünülemeyecek kadar dinamik ve çok katmanlıdır.

Çalışma konumuzla ilgili olarak yapılan farklı çalışmalar mevcuttur. Yapılan bu çalışmaların farklı açılardan Kudüs/Filistin meselesini ele aldığı görülmektedir. Bazılarının tarihi bakış açısıyla kaleme alındığı bazılarının ise sosyolojik açıdan konuyu değerlendirdiği açıktır. Bazı çalışmalarda ise hem tarihi hem dini unsurlar birlikte değerlendirilmiştir. Zafer Duygu’nun *Vadedilmiş Topraklar* adlı kitap çalışması, buna örnek olarak gösterilebilir. Yine Yahudilik üzerine çalışma yapan Dinler Tarihi alanındaki uzmanların yaptıkları ve bu makalenin kaynakçasında da yer alan çalışmalar, konumuzun literatür kısmını oluşturmaktadır. Bu çalışma, Yahudi teolojinde Filistin algısını Yahudilik açısından incelemenin yanında, İslam açısından Filistin algısını da tarihsel açıdan ele alıp kıyaslamasını yaparak alana yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, Filistin’in Yahudi teolojisindeki konumunu tarihsel ve teolojik bağlamlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Öncelikle Filistin’in tarihsel süreçteki durumu incelenecek; ardından Yahudi teolojisinde vaat edilmiş topraklar kavramı, ahitleşme öğretisi çerçevesinde değerlendirilecektir. Ayrıca, Arz-ı Mev’ûd anlayışının Yahudilik içindeki teolojik temelleri ortaya konulurken İslam geleneğindeki yaklaşımlarla karşılaştırmalı bir perspektif sunulacaktır. Böylece Filistin’in, farklı dinî geleneklerde nasıl anlamlandırıldığı ve özellikle Yahudi teolojisinde nasıl merkezi bir rol üstlendiği bütüncül bir biçimde analiz edilecektir. Çalışmamızda öncelikle tarihsel ve teolojik metinlerin kritik ve analiz edilme yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda Yahudi kutsal metinleri ve klasik rabbanî literatürde yer alan ahit ve vaat edilmiş toprak anlatıları, bağlamsal ve kavramsal çözümleme yöntemiyle incelenecektir. Bunun yanında, Dinler Tarihi yöntemine uygun olarak ahitleşme ve Arz-ı Mev’ûd kavramları tarih ve teoloji bağlamında analiz edilecektir. Ayrıca karşılaştırmalı Dinler Tarihi yaklaşımı çerçevesinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam açısından Arz-ı Mev’ûd anlayışı ve buna bağlı olarak Kudüs/Filistin algısının mukayeseli bir değerlendirmesi yapılacaktır. Böylece bu makalede, çalışmamızın özgünlüğünü teşkil etmesi bağlamında hem metin merkezli hem tarih hem de karşılaştırmalı bir metodolojik çerçeve benimsenerek konu bütüncül biçimde ortaya konulacaktır.

1. Tarihsel Süreç İçinde Filistin

Başlangıçta küçük bir dağ kalesi olan bölgeye, tarih içerisinde farklı isimler verilmiş ve değişik anlamlar yüklenmiştir. Yahudiler için Kenan, Yehuda, Yahudiye, İsrail, Filistin ve vaat edilmiş Kutsal Topraklardır. Hristiyanlar için Kutsal Topraklar olarak kabul edilir (Sebag Montefiore, 2016, ss. 15). Müslümanlar için ise Mukaddes Topraklardır (Harman, 2002, ss. 326).

Güneyde Mısır, kuzeyde Hitit, kuzeybatıda Mikenlerin olduğu Filistin MÖ 1458’de Mısır’ın hâkimiyetine girince Filistinliler Mısır’ın tebaası olmuşlardır. MÖ 13. yüzyılda Yevuslular olarak bilinen bir kavim Kudüs’ü ele geçirmiştir. Deniz kavimleri olarak bilinen grupların Akdeniz havzasına gelmesiyle bu topraklarda parçalanma başlamıştır. Bu akınlar neticesinde, Mısır’ın gücünün zayıflamasıyla İbraniler tarih sahnesine çıkmışlardır (Sebag Montefiore, 2016, ss. 15-19).

Yahudi kutsal metinlerinde ayrıntılı olarak bahsedilen süreçlerle Yahudiler Filistin topraklarına gelmişlerdir. Filistinlilerle yapılan savaşların neticesinde galip gelen Yahudiler, MÖ 1000 civarında Hz. Davud önderliğinde bu topraklarda ilk krallıklarını kurmuşlardır. Hz. Davud ile bölgede otorite kuran ve tek parça haline gelip Büyük İsrail Krallığını kuran Yahudiler, sonrasında başa geçen Hz. Süleyman’ın vefatıyla kuzeyde İsrail Krallığı güneyde Yehuda Krallığı olarak ikiye bölünmüştür.

Daha sonra şehrin bulunduğu coğrafya, önce Asurluların etkisi altındayken Asur imparatorluğunun parçalanmasıyla MÖ 587’de Babil Kralı Nebukadnezar tarafından şehir ele geçirilmiştir (Adam, 2018, ss. 74). Nebukadnezar, önce Yahudileri sürgün etmiş; sonrasında şehrin talan edilmesi ve mabedin yıkılması emrini vermiştir. MÖ 538’de Persler Babil hâkimiyetine son vermiştir ve böylece Yahudilerin sürgünü bitmiştir (Gürkan, 2022, ss. 47). 206 yıl süren Pers hükümraniği, İskender’in MÖ 332 yılında Kudüs’e yürümesiyle son bulmuştur ve Makedonlar şehri ele geçirmiştir (Taşpınar, 2023, ss. 99).

Büyük İskender’in şehri ele geçirmesiyle Grek hakimiyeti başlamış ve şehirde Helenleştirme politikaları uygulanmıştır. İskender’in ölümüyle şehir önce Ptolemi (MÖ 320-198), sonrasında Selevkos krallıkları (MÖ 198-164) tarafından idare edilmiştir. Daha sonra Romalıların gelişine kadar Kudüs Yahudi Haşmonay yönetiminde kalmıştır (Gürkan, 2022, ss. 49-54).

1.1. Roma Dönemi

Yahudiler ile Roma arasında inişli çıkışlı dönemler yaşanmıştır. Yahudilere birtakım özgürlükler tanıyanlar olduğu gibi Gais Caligula gibi zorba yöneticiler de olmuştur. Yahudiler, Kanaim adlı direniş örgütleri kurup Roma ile mücadeleye girişmiştir (Gündüz, 2024, s. 70). Bunun sonucunda MS 70 yılında Roma komutanı Titus, 60.000 kişilik ordusuyla Kudüs’ü yerle bir edip içinde yaşayanları katletmiştir. Josephus: “Ne kadimliği ne zenginliği ne bilinen dünyanın her yanına yayılmış halkı ne de mukaddes ayinlerinin ihtişamı onu harabe haline gelmekten kurtaramadı” demiştir (Sebag Montefiore, 2016, ss. 131).

130 yılında İmparator Hadrionus, Yahudilerin Kudüs’teki izlerini silmek amacıyla şehri ortadan kaldırıp yenisinin kurulmasını istemiştir. Tüm bunlara dayanamayan Yahudiler, 132 yılında Şimon bar Kohba önderliğinde Roma’ya isyan etmişlerdir. Başta birtakım zaferler kazanılsa da sonrasında ağır bir mağlubiyet yaşamışlardır (Meral, 2021, ss. 44).

İmparator Konstantin 313 yılındaki Milano fermanıyla Hristiyanlara serbestlik ve imtiyazlar tanımıştır (Demirci, 1998, ss. 332). Bu olay neticesinde Kudüs, Pagan egemenliğinden Hristiyan egemenliğine doğru evrilmiştir. Buna rağmen bazı Roma imparatorları Yahudilere de ayrıcalık ve serbestlik göstermişlerdir. Örneğin; Julianus’un tahta çıkışından sonra Yahudilere tanınan özgürlükler Hristiyanları kızdırmıştır. Onun ölümünden sonra Yahudiler imtiyazlarını tekrar kaybetmiştir.

İmparator Theodosius ile birlikte resmi din hâline gelen Hristiyanlık, Pers Kralı Şahinşah II. Hüsrev’in fethine kadar Kudüs’te etkili olmuştur. Pers hâkimiyeti ile birlikte birçok Hristiyan öl-

dürülmüştür. Yahudi Nehemya'ya şehrin idaresinin verilmesiyle Yahudiler birtakım özgürlüklerine kavuşmuştur. 3 yıllık hâkimiyet sonrası idare Hristiyanlara teslim edilince Yahudiler Kudüs'ten uzaklaştırılmıştır (Sebag Montefiore, 2016, ss. 166-167).

İmparator Heraklius, Perslere karşı elde ettiği zafer sonrasında Kudüs'e gelerek Hristiyanların talepleri üzerine Yahudilerin çoğunu öldürüp bir kısmını sürgün etmiştir. Kalanları ise Hristiyan olması için zorlamıştır.

1.2. İslam Dönemi

Hiz. Ömer dönemindeki fetih hareketleriyle Kudüs fethedilmiş ve şehir Müslümanların egemenliğine girmiştir. Şehir Müslümanların idaresine geçince kıyım ve yıkım son bulmuştur. Onlar şehri ihya etmişlerdir. Sırasıyla Emevi, Abbasi, Fatımiler ve Osmanlılar şehrin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Haçlı seferleri sonucunda 1099 yılında Kudüs ele geçirilmiş ve binlerce Müslüman ve Yahudi Haçlı birliği tarafından katledilmiştir. 187 yılına kadar Frankların hâkimiyetinde kalan şehir, Selahaddin Eyyubi'nin fethiyle birlikte tekrar Müslüman idaresine geçmiştir.

Kudüs, 1099'daki Haçlı Seferleri sonucunda Hristiyanlar tarafından fethedilmiş ve 88 yıl boyunca Haçlılar'ın elinde kalmıştır. 1187 Hittin savaşıyla Selahaddin Eyyubi, Kudüs'ü Haçlılar'dan geri almıştır. Bu zafer, İslam dünyasında büyük bir dönüm noktası olmuştur (Asbridge, 2011, ss. 244-245). Selahaddin hem askeri dehası hem de merhametli yönetimi ile tanınır. Kudüs'ü fethettikten sonra, şehrin sakinlerine (özellikle Hristiyanlara) zarar vermemiş, aksine birçoğuna güvenli bir şekilde şehirden ayrılma fırsatı tanımıştır. Kudüs, Selahaddin'in egemenliğinde, İslam dünyasının önemli dini ve kültürel merkezlerinden biri olmuştur (Asbridge, 2011, ss. 316-318).

Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden sonra Eyyubiler, Kudüs üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Ancak, Eyyubilerin yönetimi kısa süreli olmuştur; çünkü bölge, farklı iç ve dış tehditlerle karşılaşmıştır. Özellikle Moğolların ve Haçlıların saldırıları, Eyyubilerin Kudüs üzerindeki kontrolünü zorlaştırmıştır (Sebag Montefiore, 2016, ss. 249-253).

Mısır kökenli bir askerî sınıf tarafından kurulan ve güçlü bir askerî yapıya sahip olan Memlûkler, Eyyubilerin zayıflamasıyla Kudüs'te hâkimiyet kurmuştur. 1250'lerde Memlûkler, Kudüs'ü Haçlılar'a karşı başarılı bir şekilde savunmuş ve uzun süre şehirde egemenliğini devam ettirmişlerdir. Memlûkler, Kudüs'ü, sadece dinî bir merkez olarak değil, aynı zamanda stratejik bir nokta olarak da önemli görmüşlerdir (Brunton, 2023, ss. 187).

1517'de Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim, Mısır Seferi sırasında Memlûk Sultanlığı'nı fethedip Kudüs'ü de Osmanlı topraklarına katmıştır. Osmanlılar, Kudüs'ü yaklaşık 400 yıl boyunca yönetmişlerdir. Bu süre zarfında Kudüs; İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal bir şehir olma özelliğini korumuştur. Osmanlılar, Kudüs'ün yönetimini büyük ölçüde sakin bir şekilde yürütmüşler ve şehri hem dinî hem de ticaret açısından önemli bir merkez olarak devam ettirmişlerdir. Osmanlılar, Kudüs'teki farklı dinî topluluklara (Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler) geniş bir dinî özgürlük tanımışlardır. Osmanlı döneminde Kudüs, aynı zamanda bölgesel bir ticaret merkezi haline gelmiştir.

Kudüs, Osmanlı dönemi boyunca genellikle huzurlu bir yer olmuş, ancak 19. yüzyılda, özellikle Batılı güçlerin bölgedeki etkilerinin artması ve Yahudi yerleşimlerinin çoğalmasıyla, şehre dair politik gerilimler de yükselmeye başlamıştır (Goffman, 2002, ss. 137-139).

20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması neticesinde, Kudüs dâhil olmak üzere Filistin toprakları askerî ve siyasal bakımdan kırılgan bir sürece girmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz kuvvetleri bölgeyi işgal etmiş; 1917 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesiyle şehir Osmanlı idaresinden çıkmıştır. Savaş sonrasında kurulan Britanya Filistin Mandası yönetimiyle Filistin resmî olarak İngiliz mandası altına alınmıştır. Bu gelişme, yalnızca idarî bir değişim değil; bölgenin demografik, siyasî ve dinî yapısını derinden etkileyen bir dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu dönemde Kudüs ve çevresi, tarihsel olarak barındırdığı Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplulukların görece dengeli yapısını kaybetmeye başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa'da artan antisemitizm, pogromlar ve siyasal belirsizlikler, birçok Yahudi topluluğunu güvenli bir yerleşim alanı arayışına yöneltmiştir. Doğu Avrupa'daki baskılar ve Rusya'daki şiddet olayları, Yahudiler arasında tarihsel "anayurt" fikrini yeniden canlandırmıştır. Böylece Filistin, bu arayışın merkezine yerleşmiştir. Bu göç dalgaları (aliyah hareketleri), İngiliz manda yönetimi döneminde daha sistemli bir hâl almıştır. Bu sürecin dönüm noktalarından biri, 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur Balfour tarafından yayımlanan bu deklarasyon, Filistin'de "Yahudi halkı için bir millî yurt" kurulmasına destek verileceğini ilan etmiş; böylece Arz-ı Mev'ûd düşüncesi ilk kez büyük bir küresel güç tarafından siyasal bir belgeye konu edilmiştir. Her ne kadar deklarasyonda bölgede yaşayan diğer toplulukların haklarının korunacağı belirtilmiş olsa da uygulama sürecinde artan Yahudi göçleri ve toprak satın alımları, Arap nüfus ile Yahudi yerleşimciler arasında ciddi gerilimlere yol açmıştır. Bu gelişmeler, Yahudi tarihi açısından Filistin'i yalnızca teolojik bir ideal olmaktan çıkarıp siyasal bir hedef hâline getirmiştir. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Siyonizm, özellikle Theodor Herzl'in öncülüğünde, Avrupa'daki Yahudilerin dağınık ve güvencesiz durumuna çözüm olarak ulusal bir devlet projesini savunmuştur. Siyonizm, tarihsel Arz-ı Mev'ûd inancını modern ulus-devlet paradigmasıyla birleştirerek Filistin'i hem tarihsel hafızanın hem de siyasal kurtuluşun mekânı olarak yeniden tanımlamıştır. II. Dünya Savaşı ve Holocaust'un ardından Yahudi toplulukların yaşadığı büyük trajedi, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması fikrine uluslararası düzeyde daha fazla destek kazandırmıştır. Nihayet 1948'de İsrail Devleti'nin ilanı, Yahudi tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri olmuş; böylece teolojik vaat, tarihsel süreç içerisinde siyasal bir realiteye dönüşmüştür. Bu çerçevede Filistin, 20. yüzyıl başlarından itibaren Yahudi tarihi açısından hem varoluşsal bir sığınak arayışının hem de teolojik hafızanın somutlaştığı bir coğrafya hâline gelmiştir. Osmanlı sonrası kaotik ortam, Avrupa'daki baskılar ve uluslararası siyasal gelişmeler, Arz-ı Mev'ûd fikrini modern dönemde yeniden yorumlayarak İsrail devletinin kuruluş sürecinin ideolojik ve tarihsel zeminini oluşturmıştır. Böylece Filistin'in önemi, yalnızca dinî bir sembol olmanın ötesine geçerek modern Yahudi kimliğinin ve siyasal kaderinin merkezine yerleşmiştir. Sonuç olarak Kudüs'ün tarihi, Selahaddin Eyyubi'nin zaferiyle başlayıp Memlükler ve Osmanlılar döneminde güvenli bir yönetim ve dini hoşgörüyle devam etmiştir. Ancak 20. yüzyılın başlarında, siyasi ve etnik çatışmaların arttığı bir coğrafya olmuştur (Schneer, 2012, ss. 43-45). Günümüzde de hâlâ barış ve huzur ortamı yakalanabilmiş değildir.

2. Yahudi Teolojisinde Vaat Edilmiş Topraklar

Yahudilik, tarihsel olarak Semitik dinler arasında en eski din olarak yer alır. Yahudiler kendi tarihlerini Hz. İbrahim ile başlatırlar. Bu nedenle Hz. İbrahim Yahudiler tarafından büyük ata olarak kabul edilir ve soyları İshak'tan devam eder (Tümer vd., 2017, ss. 247). Aynı zamanda diğer Semitik dinler arasında mensubu en az olan dindir (Tümer & Küçük, 2002, ss. 204). Yahudilik vaat edilmiş toprak anlayışıyla İslamiyet, Hristiyanlık gibi diğer dinlerden ayrılır ve bu inançta, Filistin merkezli toprakların Tanrı tarafından İsrailoğullarının atası olan İbrahim'e ve onun soyundan ge-

lenlere ebedî olarak verilmesi yer alır (Karahan, 2021, ss. 182). Yahudilere göre Tanrı, Hz. İbrahim ile sözleşme yapmasından dolayı Yahudilerin sadece kendisine tapmasını istemiştir. Yahudilik bu topluma ait özel bir din, vaat edilmiş topraklar da bu dinin merkezi olmuştur (Bileydi, 2005, ss. 39). Bu durum, Yahudileri diğer milletlerden üstün ve ayrıcalıklı kılmaktadır (Memiş, 2010a, ss. 6). Yine Yahudi milletin üstünlüğü II. Mabet döneminde bulunan Aleynu Duası'nda geçmektedir. Bu duanın ilk bölümünde Yahudiler ile Tanrı arasında farklı bir bağın yer aldığı ve Yahudilerin Tanrı'ya karşı bir şükran içinde olduğu belirtilir. Nitekim Tanrı dünyayı yaratmış, evreni düzenlemiş ve Yahudi kavmini bu duada farklı bir kavim olarak belirtmiştir (Özalp, 2019, ss. 300).

2.1. Ahitleşme ve Arz-ı Mev'ûd

Ahit, birden fazla taraflar arasında yapılmış ortak anlaşmadır (Hasanoğlu, 2022, ss. 42). Yahudiliğe göre ahit, Hz. Âdem henüz yeryüzüne inmeden başlamıştır ve insanlık tarihi boyunca ahit anlayışı hep var olmuştur. Nitekim onlar için ahdin olmadığı bir zaman dilimi yoktur. Hz. İbrahim ile yapılan ahit onun soyundan gelen İshak ile devam ederek özel peygamber ve kişiler aracılığı ile devam etmektedir (Hasanoğlu, 2022, ss. 43).

Yahudilikte dört temel ilke bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan seçilmişlik, Tanrı'nın Hz. İbrahim ile görüşmesi ve Hz. İbrahim'in ziyaret ettiği toprakları kendisine ve onun soyundan gelenlere bırakacağını söylemesinden kaynaklı bir anlayış olarak kabul edilmektedir (Duygu, 2025, ss. 49-100; Hasanoğlu, 2022, ss. 50). Hz. İbrahim ile yapılan bu ahit, Hz. Musa ile yenilenmiştir (Tümer vd., 2017, ss. 272). Bu noktada seçilmişlik fikri, tarih boyunca Yahudileri diğer milletlerden ayıran en temel özelliklerden birisi olmuştur. Her türlü baskı karşısında kimliklerini seçilmişlik fikri sayesinde korumuşlardır. İki bin yıl devam eden sürgün hayatlarından sonra, 1948 yılında resmî olarak bağımsız bir Yahudi devleti kurmuşlardır. Tanrı tarafından seçildiklerini düşünmelerinden dolayı, kendilerini kutsal bir millet olarak nitelendirmişlerdir. Yahudi milletin seçilmişliği ancak Tanrı'ya sadık kalmaları ve Tora'ya inanmaları halinde devam edecektir. Ahde göre bu şartlara uyanlar için ödül, uymayanlar için bir ceza verilecektir (Tümer vd., 2017, ss. 272).

Arz-ı Mev'ûd ise; kutsal topraklar anlamına gelmektedir. Yahudilerde Arz-ı Mev'ûd anlayışının kökeni; bahsettiğimiz üzere Tanrı'nın İbrahim ile yapmış olduğu ahit ile başlamaktadır. Tevrat'ta; "Ve Rab İbrahim'e dedi: 'Bu diyara git, ben seni büyük bir millet yapacağım ve sana bu toprakları vereceğim'" (Kutsal kitap, 2001, Tekvin:12: 1-7) şeklinde yer alan ifade ile Yahudi olan kişilerin Tanrı'nın İbrahim'e ve onun soyundan gelenlere vereceğini vaat ettiği topraklar anlayışını doğrulamaktadır (Özüçalışır, 2024, ss. 1190). Buna göre Arz-ı Mev'ûd anlayışında ilk ahit Rab ile İbrahim arasında yapılmıştır. Yahudi teolojisinde İbrahim, onların İbrani olan ilk atasıdır (Karahan, 2021, ss. 183). Bu açıdan da Hz. İbrahim Yahudiler için önem taşımaktadır. Bu ahit ile Tanrı, İbrahim'in soyunu arttıracak ve İbrahim o soyun babası olacaktır. Bu soydan krallar çıkacaktır. Tanrı; İbrahim'in gezmiş olduğu Kenan diyarını ona ve soyundan gelenlere ebedî mülk olarak bırakacağını söylemiştir (Küçük, 1991, ss. 443). Nitekim Tevrat'ta "...Bu ülkeyi senin soyuna vereceğim" şeklinde İbrahim'in vahiy aldığı görülmektedir (Karahan, 2021, ss. 183).

Sonuç olarak Yahudi halkı için Arz-ı Mev'ûd anlayışı, Yahudi kimliğinin oluşmasında büyük etkiye sahip olmuştur ve Yahudi inancının merkezi haline gelmiştir. Ahitleşmenin etkisiyle de İsrailoğulları dağınık kabile şeklinden çıkıp bağları sıkı olan bir millet düzeyine gelmiştir. Ahit sayesinde Yahudiler arasında etnik bir bağ oluşmuş; kültür birliği, tarih şuuru, müşterek inanç meydana gelmiştir (Hasanoğlu, 2022, ss. 50). Yahudiler bu Arz-ı Mev'ûd yani vaat edilmiş topraklar üzerinde ebedî yaşam arzusunu devam ettirmişler ve ettirmektedirler. Bu topraklar Yahudiler için son derece kutsaldır ve miras olarak onlara bırakılmıştır (Özüçalışır, 2024, ss. 1191).

2.2. Yahudilikte Arz-ı Mev'ûd

Yahudi teolojisiinde vaat edilmiş kutsal toprak anlayışı, seçilmişlik ve ahitleşme ile birlikte değerlendirildiğinde daha iyi anlaşılabilir. Çünkü Yahudiliğin bu üç temel karakteristik özelliği birbiriyle yakından ilişkilidir. Yahudilerin Tanrı ile ahitleşme neticesinde seçilmişlikleri teyit edilmiştir ve ahdin konularından biri de seçilmiş olan bu millete vaat edilen topraklardır.

Yahudilik belli bir kutsal toprak inancıyla kimlik bulan bir dindir (Adam, 2004, ss. 63). Arz-ı Mev'ûd kavramı, Hz. İbrahim ve soyuna Tanrı tarafından vaat edilen kutsal toprak için kullanılan bir terimdir. Bu terim, ikinci mabet dönemi itibari ile kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca vaat edilmiş topraklar için Tanah'ta "Kenan Diyarı-Kenan Ülkesi", "Ha-Eretz", "süt ve bal akan ülke", "iyi ve geniş diyar", "bütün memleketlerin süsü olan diyar" olarak da isimlendirilmiştir (Karahan, 2019, ss. 123). İbranicede ise bu bölge "Eretz Israel" diye ifade edilir (Memiş, 2010, ss. 21).

Yahudiliği diğer dinlerden ayıran temel özellik, kutsal toprak inancı ve onunla şekillenen ibadetleridir. Yahudiliğe göre dünyanın herhangi bir bölgesinde inanç ve ibadetlerine ait tüm kural ve uygulamalar yapılamaz. Çünkü uygulamaların kutsal toprak üzerinde yapılması gerekmektedir (Adam, 2004, ss. 63). Yahudilik açısından, yaratılıştaki bazı insanlar ve topraklar seçilmiş ve seçilmemiş olarak ayrılmıştır. Kavimler arasında Hz. İbrahim ve soyu üstün ırk olarak seçilmiştir (Karahan, 2019, ss. 246). Tanrı, Hz. İbrahim ve Hz. Musa ile yaptığı ahitlerde Kenan bölgesi olarak isimlendirilen yeri, Hz. İbrahim ile İsrailoğullarına vaat etmiştir. Haham otoriteleri, Tanrı ile yapılmış ahitleri göz önüne alarak vaat edilmiş toprakların sonsuza kadar İsrailoğullarına verildiğini söylemektedir (Karahan, 2019, ss. 121). Tanrı, İsrailoğulları ile Kudüs'ü diğerlerinden ayrı tutmuş ve onlara üstünlük atfetmiştir. Kudüs'ün kutsallığı ve seçilmişliği ebedîdir. Kudüs, ilk İsrail şehridir. İsrailoğulları ile Kudüs arasında kopmaz bir bağ vardır (Memiş, 2010, ss. 34).

Toprağın kutsallığı Tanrı'nın emirlerinin üzerinde uygulandığı için değil, bizzat Tanrı'nın seçiminden kaynaklanır ve böylece özünde de kutsal kabul edilir. Bu yüzden emirler orada uygulanmalıdır (Memiş, 2010, ss. 34). Topraklar içinde Filistin bölgesi, Filistin içerisinde Kudüs, Kudüs içerisinde ise mabet öne çıkmaktadır. Bu topraklarda yaşamak ve bu topraklara gömülmek bir ayrıcalıktır. Vaat edilmiş kutsal topraklar, Yahudi milletin hür olarak yaşamasını, millî benlik ve kültürlerinin oluşmasını ve dinî bir yapılaşmayı sağladığı için önemlidir. Kral Davud ve Süleyman zamanında söz konusu bu bölge, Yahudiler için tam anlamıyla otorite merkezi haline gelmiştir (Memiş, 2010, ss. 19,20,23).

Tanrı'nın İsrailoğullarına kutsal toprak vaadi vardır. Ancak Tanrı, bu vaadin gerçekleşmesi için sözüne itaat edilmesini şart olarak belirlemiştir (Karahan, 2019, ss. 167). Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup zamanında kutsal toprakların hâkimiyeti henüz sağlanmamıştır. Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan çıkan İsrailoğulları, bu dönemde de kutsal topraklara girememişlerdir. Ancak Yeşu zamanında buraya girilmiş ve yerleşilmiş olup Kral Davud zamanında hâkimiyet tamamlanmıştır. Tevrat'ta belirtildiği üzere kutsal topraklarda Yahudi şeriatının tam anlamıyla uygulanması Kral Davud ve Kral Süleyman hükümdarlığında olmuştur. Kral Süleyman'dan sonra ülke Kuzeyde İsrail krallığı, Güneyde Yahuda krallığı olmak üzere ikiye bölünmüştür. İlk olarak İsrail krallığı Asurlar tarafından yıkılmış ve Asur'a sürgüne gönderilmişlerdir. Daha sonra Yahuda krallığı Babilliler tarafından yıkılmıştır. Yahudiler krallıklarının yıkılması ve sürgün hayatının başlamasını Tanrı'nın cezası olarak görmüşlerdir. Çünkü ahitle birlikte kutsal topraklar Tanrı'nın sözüne uymaları karşılığında ebediyen Yahudilere verilmiştir ancak Tanrı'nın sözüne uymayan Yahudiler sürgün ile cezalandırılmışlardır (Adam, 2004, ss. 64). Babil sürgününden kutsal topraklara Ezra önderliğinde dönülmesiyle birlikte Yahudi etnik kimliği öne çıkmıştır. Tevrat yeniden yazıya geçirilmiş ve mabet tekrar inşa edilmiştir (Kurt, X/2, ss. 454). MS 70 yılında Yahudiler, Romalılar

tarafından günümüzde de büyük oranda devam eden sürgüne gönderilmiştir. Otorite merkezi olan mabet tamamen yıkılmıştır. Yahudilerin inanç sistemi sürgün hayatına göre yeniden şekillenmiştir. Sadece kutsal topraklarda geçerli olan bazı kurallar sürgün hayatında uygulanamamıştır (Adam, 2004, ss. 64). Kurban askıya alınmış ve duaya dönüştürülmüştür, hac ise zamana bağlı olmaksızın gerçekleştirilmektedir (Güç, 2003, ss. 289,290). Yahudiler, sürgün hayatları boyunca kutsal topraklara dönme inançlarını diri tutmuşlardır ve bu da onların kimliklerini koruma konusunda önemli bir unsurdur.

3. İslam'da Arz-ı Mev'ûd

İslam'da Arz-ı Mev'ûd konusu seçilmişlik anlayışıyla yakından ilişkilidir. İslam'da "ahd" kavramı ruhların yaratıldığı zaman, onlarla Allah arasında geçen şu ifadeyle belirginleşmiştir. Allah onlara, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" diye sormuş, onlar da "kâlu bela" diye cevap vermişlerdir (Küçük, 1992, ss. 101). Buradan da anlaşılacağı üzere; İslam'da tüm insanların geneli ile bir ahit varken Yahudilerde bu ahit bir topluma münhasırdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim, belirli bir kavmi değil hidayet/iman kavramını ön plana çıkarmıştır. İslam'da Allah katında üstünlük ancak takva sahiplerindedir (Kur'an-ı Kerim Meâli, 2009, Hucurat 49/13). Tevrat'ta ise İsrailoğulları üzerine bir yapı oluşturulmuştur. Bu seçilmişlikte bizzat İsrailoğullarının bir çabası da yoktur. Atalarının Tanrı ile olan ahitlerinin devamıdır. Yahudilikte İslam'dakinin aksine soy ile geçen ahitleşme ve seçilmişlik mevcuttur. Bu duruma binaen Muhammed Hamidullah; Tevrat'ın bir aile tarihi olduğunu belirtmiştir. Bu minvalde Yahudiliğe damgasını vuran kavramlar ahit, seçilmişlik ve kurtuluş iken İslam'da tevhiiddir (Memiş, 2010b, s. 67 bkz Âl-i İmrân 3/64).

Tevrat'ta geçen Yahudilere vadedilmiş topraklar, Kur'an-ı Kerimde de bereketli kılınmış mübarek topraklar olarak geçmektedir. "Kulu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, Ayet İsrâ 17/1). "Onu Lut ile beraber kurtarıp, içinde âlemler için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, Enbiya 21/71). Süleyman'ın hizmetine de güçlü esen rüzgârları verdik. Rüzgâr, onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere eser giderdi. Biz her şeyi hakkıyla bileniz (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, Enbiya 21/81). Hor görülüp ezilmekte olan kavmi (İsrailoğullarını) toprağına bolluk ve bereket verdiğimiz yerin doğu ve batı taraflarına mirasçı kıldık (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, Araf 7/137).

Kur'an'da doğrudan Arz-ı Mev'ûd kavramı geçmemektedir. Yahudilere vadedilmiş topraklar, dolaylı olarak bazı ayetlerde geçmektedir. "Ey kavmim! Allah'ın size yazdığı (takdir ettiği) mukaddes yere girin ve arkanıza dönmeyin, yoksa kaybedersiniz" (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, Maide 5/21). Ayetin devamında İsrailoğullarının, peygamberlerine cevaben o topraklarda güçlü bir kavmin varlığından korktuklarını ve bu yüzden de o topraklara giremeyeceklerini söyledikleri belirtilir. Bu sebeple emre itaatsizlik etmiş ve kutsal topraklara girememişlerdir. Bir başka ayette "Zayıf bırakılan kavmi de bereketler verdiğimiz doğunun ve batının topraklarına mirasçı kıldık" (Kur'an-ı Kerim Meali, 2009, el-Araf 7/137) şeklinde belirtilmektedir. Ayetin devamında, Yahudilere verilen nimetlerin sabırlarının karşılığı olduğu belirtilmiştir.

Ayetler ışığında Arz-ı Mev'ûd'un koşulları etnik ya da tarihî bir hak meselesi değil, iman itaat ve ahlaki yükümlülüklerle ilişkili olduğu açıktır. Kur'an tefsirlerinde Arz-ı Mev'ûd'un Yahudiler için mutlak bir vaat olmadığı; nimet ve imtihan vesilesi olduğu açıklanmaktadır (Özüçalışır, 2024, ss. 1197-1198). İbn Kesir, İsrailoğullarına vaat edilen toprakların onların iman ve itaatine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Hz. Musa onları teşvik etmiş fakat korkularından geri çekilmişlerdir. Böylece bu durum, onlar için bir sınav konusu olmuştur. Aynı zamanda bu kıssa, Müslümanlar için de sadece tarihsel bir olay değil ders çıkarılacak bir örnektir (İbni Kesir, 1969, ss.

2/159-3/234; Özüçalışır, 2024, ss. 1202). Taberi ise tefsirinde İsrailoğullarının Allah'ın emirlerine uymaları şartıyla onlara nimetler verileceğini; uymadıkları taktirde bu nimetlerin ellerinden alınacağını belirtmiştir. İsrailoğullarının isyanları sebebiyle bu nimetin ellerinden alındığını ve Allah'ın emirlerine uyan başka milletlere ödül olarak verildiğini beyan etmiştir (Özüçalışır, 2024, ss. 1200; Taberi, 2017, ss. 1/211-3/184). Bazı çağdaş müfessirler, İsrailoğullarına verilen nimetler ile milletlere olan üstünlüklerinin dönemsel olduğunu açıklamışlardır. İsrailoğulları bu üstünlüklerini şükürlerini ifa etmedikleri için kaybetmiş ve Allah katında Ümmeti Muhammed'in onlara üstün geldiğini söylemişlerdir (Çelik, 2025, ss. 11).

Sonuç

Filistin, Yahudi teolojisiinde yalnızca tarihsel bir yurt ya da coğrafi bir mekân değildir; ilahî iradenin tarih içinde tecelli ettiği kutsal bir alan olarak algılanmaktadır. Arz-ı Mev'ûd anlayışı, Tanrı ile İsrailoğulları arasında kurulan ahdin mekânsal yansıması olarak Yahudi dinî düşüncesi-nin temel unsurları arasında yer alır. Özellikle Tevrat'ta Hz. İbrahim'e yapılan vaat (Tekvin 12; 15; 17) çerçevesinde şekillenen bu anlayış, toprağı sıradan bir coğrafya olmaktan çıkarak kutsal tarihin sahnesi hâline getirmiştir.

Arz-ı Mev'ûd'un coğrafi sınırları ise tarih boyunca sabit ve tek tip bir şekilde anlaşılmamıştır. Tekvin 15:18'de "Mısır Irmağı'ndan Fırat Nehri'ne kadar" uzanan geniş bir alan tasvir edilirken, Sayılar 34 ve Tesniye 11'de daha dar ve somut sınırlar çizilmektedir. Bu farklılık, metinlerin farklı tarihsel bağlamlarda kaleme alınmış olmasıyla ilişkilendirilmekte ve vaadin sembolik mi yoksa literal mi anlaşılması gerektiği yönünde yorum farklılıklarına yol açmaktadır. Antik İsrail krallıkları döneminde fiilî hâkimiyet alanı, metinlerde tasvir edilen ideal sınırlarla her zaman örtüşmemiştir. Dolayısıyla vaat edilen toprak fikri, tarihsel gerçeklik ile teolojik ideal arasında dinamik bir gerilim üretmiştir.

Roma hâkimiyeti ve özellikle MS 70'te Kudüs'ün yıkılması sonrasında yaşanan sürgünler, Arz-ı Mev'ûd anlayışını askıya almamış; aksine onu eskatolojik bir umut ve dua literatürünün merkezine taşımıştır. Rabbanî gelenekte toprak vaadi, Mesihî çağda gerçekleşecek ilahî tasarrufun bir unsuru olarak yeniden yorumlanmıştır. Böylece fiziksel egemenlik kaybı, teolojik bir bekleyiş ve sabır öğretisiyle dengelenmiştir. Bu durum, toprağın yalnızca siyasal bir egemenlik alanı değil, ilahî takdirin zamanlamasına bağlı kutsal bir emanet olarak görülmesini sağlamıştır.

İslam döneminde Filistin, farklı dinlerin bir arada bulunduğu çok katmanlı bir yapıya sahip olmuştur. İslam geleneğinde Kudüs ve çevresi, Kur'an'da "çevresi mübarek kılınmış" yer olarak anılmakta (İsrâ 17/1) ve ilk kible oluşuyla özel bir konuma yerleştirilmektedir. Bu durum, Filistin'in yalnızca Yahudi teolojisiinde değil, İslam düşüncesiinde de kutsal bir mekân olarak anlamlandırıldığını göstermektedir. Böylece bölge, Semitik dinlerin kutsallık tasavvurlarının kesişim noktası hâline gelmiştir.

Modern döneme gelindiğinde ise Arz-ı Mev'ûd kavramı yeni bir yoruma tabi tutulmuştur. 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Siyonizm, tarihsel-dinî vaadi siyasal bir projeye dönüştürmüş; toprağın teolojik anlamını milliyetçi bir çerçevede yeniden tanımlamıştır. Özellikle Theodor Herzl ile sembolleşen siyasal Siyonizm, Arz-ı Mev'ûd'u modern ulus-devlet ideolojisinin meşruiyet kaynaklarından biri olarak kullanmıştır. Bu süreçte bazı dinî metinler literal ve maksimalist biçimde yorumlanmış; "Mısır'dan Fırat'a" uzanan sınır söylemi siyasal retoriğe taşınmıştır. Ancak Yahudi düşüncesi içinde bu yaklaşımın evrensel bir kabul görmediği, özellikle ultra-Ortodoks çevrelerde Mesih gelmeden siyasal bir devlet kurulmasının teolojik açıdan sorunlu görüldüğü bilinmektedir.

Dolayısıyla Arz-ı Mev'ûd'un coğrafi sınırları tarih boyunca metinsel, teolojik ve siyasal bağlamlara göre farklı şekillerde yorumlanmıştır. Antik dönemde kutsal tarih anlatısının bir parçası olan bu kavram, rabbanî gelenekte eskatolojik bir umut; modern dönemde ise kimi çevrelerce siyasal bir hak iddiası şeklinde yeniden üretilmiştir. Bu durum, kutsal metinlerin tarihsel bağlamdan koparıldığında ideolojik araçlara dönüşebileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak Filistin'in Yahudi teolojisindeki yeri, yalnızca geçmişe ait bir inanç unsuru değildir. Arz-ı Mev'ûd anlayışı; kutsal metin, tarihsel tecrübe ve siyasal yorum arasındaki etkileşimi yansıtan çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Coğrafi sınırların değişen yorumu ve modern dönemdeki siyasal araçsallaştırmalar, bu kavramın dinî ideal ile tarihsel gerçeklik arasındaki gerilim üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Filistin, Yahudilik başta olmak üzere Semitik dinlerin kutsal mekân, ahit ve tarih bilinci anlayışlarını analiz etmede merkezi bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Adam, B. (2004). Kutsal Toprak, Mesih ve Terör. *Dini Araştırmalar*, 7(20), 61-72.
- Adam, B. (Ed.). (2018). *Dinler Tarihi* (5. bs). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (Çev.). (2009a). *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Altuntaş, H., ve Şahin, M. (Çev.). (2009b). *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Asbridge, T. (2011). *The Crusades: The Authoritative History of the War for the Holy Land*. New York: Ecco Press.
- Bileydi, M. (2005). İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri (1948-2000). *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Brunton, J. (2023). *The Mamluks: Slave Warriors of Medieval Islam*. Stroud: Amberley Publishing.
- Çelik, E. (2025). Klasik ve Çağdaş Müfessirlerin Perspektifinden Arz-ı Mev'ûd Meselesi: Kur'an Yahudilerin İddiasını Destekliyor Mu? *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 385-409.
- Demirci, K. (1998). Hıristiyanlık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 17, ss. 328-340) içinde. İstanbul: TDV Yayınları.
- Duygu, Z. (2025). *Vadedilmiş Topraklar*. Kronik.
- Goffman, D. (2002). *Ottoman Empire and Early Modern Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Güç, A. (2003). *Çeşitli Dinlerde ve İslamda Kurban*. Bursa: Düşünce Kitabevi.
- Gündüz, Ş. (Ed.). (2024). *Dünya Dinleri*. İstanbul: Milet Nihal Yayınları.
- Gürkan, S. L. (2022). *Yahudilik*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2002). Kudüs. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 323-327) içinde. Ankara: TDV Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2022). Yahudilikte Ahit Anlayışı. *Cihanmüma Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi* 1(2), 41-68.
- İbni Kesir. (1969). *Tefsirü'l-Kur'ani'l-azim*. Darü'l-Ma'rife.

- Karahan, S. (2019). Siyonizmin Teolojik Temelleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karahan, S. (2021). Siyonist Öğretide Vaat Edilmiş Topraklar. *Ortadoğu Etütleri*, 13(2), 177-213.
- Kurt, A. O. (2006). İkinci Mabed Dönemi Yahudiliğine Genel Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 437-454.
- Kutsal Kitap: Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, Incil)*. (2001). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Küçük, A. (1991). Arz-ı Mev'ûd. (C. 3, ss. 442-444) içinde. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Küçük, A. (1992). Yahudilikteki Arz-ı Mev'ud Anlayışının Boyutları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 33(3-4), 101-112.
- Memiş, F. (2010). Yahudilik'te ve İslam'da Arz-ı Mev'ud Anlayışı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Meral, Y. (2021). Yahudi Kaynakları Işığında Yahudilik. İstanbul: Milel Nihal Yayınları.
- Özalp, M. (2019). Yahudilik'te 'Tikkun Olam: Dünyayı Tamir Etme' Kavramı Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23(1), 291-309.
- Özücalışır, A. (2024). Kur'an'a Göre Arz-ı Mev'ud: İlahî Vaad ve Tarihsel Arka Plan. *Genç Müttefekirler Dergisi*, 5(4), 1184-1220.
- Schneer, J. (2012). *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*. London: Bloomsbury Publishing.
- Sebag Montefiore, S. (2016). *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi* (C. Demirkan, Çev.). İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Taberi. (2017). *Et-Tefsirü't-Taberi Camial-Beyan fi te'vili'l-Kur'an tercümesi*. İstanbul: Hisar Yayınları.
- Taşpınar, İ. (2023). Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (2002). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Tümer, G. ve Küçük, A. (2017). *Dinler Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.